

RECERQUES SOBRE L'ORDENACIÓ TERRITORIAL DE LA CONCA DE BARBERÀ EN ÈPOCA ROMANA

Joaquim PIRIS FERNÁNDEZ
Marcel POBLET I ROMEU
Marta QUEROL I FOIX

OBJECTIUS DE L'ESTUDI

Malgrat que la Conca de Barberà reuneix nombrosos indicis de poblament romà (un nombre considerable de jaciments del tipus "villa", zona de pas de la Vila Aurèlia, evidència epigràfica, etc.) el seu estudi no ha estat encetat fins fa ben poc. D'aquesta manera, al costat d'un bon nombre d'estudis referents a l'Edat Mitjana, o a èpoques posteriors, no disposem de cap estudi arqueològic important del nombrós material romà existent.

Amb aquest panorama inicial, el present estudi preté contribuir al coneixement de l'estructura agrària romana de la Conca de Barberà. En aquest sentit, els objectius s'han fixat en la identificació de les traces de cadastres romans que hi poguéss haver, partint del fet de l'alt grau de romanització de la zona i de la relativa proximitat, d'una banda, de Tarraco (ciutat amb l'estatut de colònia, la qual cosa fa pensar, en principi, en un repartiment de terra) i, de l'altra, de les centuriacions detectades a la plana d'Urgell.

A un altre nivell, cal assenyalar els límits que presenta aquest treball. En primer lloc, tan sols ha estat estudiada la zona central de la comarca (termes de Barberà, Montblanc, Pira, Sarral i Solivella). I, a més, no s'ha pogut treballar amb fotografia aèria, la qual cosa ha esguerrat una part important de la metodologia que cal desenvolupar en aquest tipus d'investigació.

INTRODUCCIÓ

La centuriació consistia en un tipus determinat de delimitació i divisió del terreny, en funció tant d'una assignació de terres als ciutadans d'una colònia ("deducció") com d'una distribució sense la fundació d'una nova comunitat administrativament autònoma¹. Aquesta delimitació i divisió es realitzava a través d'un sistema ortogonal de camins que convertia aquell territori en un conjunt de quadres de 20x20 "actus" (aproximadament 710 m. de costat) en la versió clàssica, i que eren denominats "centuriae"².

Aquesta quadrícula es construïa prenent com a base dos eixos perpendiculars que constituïen els dos camins principals ("cardo maximus" i "decumanus maximus") i era assenyalada sobre el terreny amb fites.

El fenomen de la centuriació sempre apareix relacionat amb la qualitat dels terrenys, les condicions dels quals representen un factor decisiu en l'aplicació de les pràctiques tècniques. I la creació d'aquestes centúries quadrades representa un avenç respecte del precedent, i contemporani, sistema de divisions "per strigas" i "per scamna".

Es denominaven "strigae" les divisions de forma rectangular disposades amb el costat curt al llarg de l'eix principal, mentre que els rectangles disposats perpendicularment a aquell eren denominats "scamnae"³.

A la majoria dels casos la divisió "per strigae et per scamnae" sembla correspondre a un estadi precoç de sistematització de la ciutat. I es considera, doncs, la "centuriatio" com la forma típica de divisió romana del sòl, realitzada per l'Estat amb la finalitat de procedir a fer assignacions⁴.

El significat de l'operació de divisió i organització del territori apareix clarament quan es tracta d'organitzar una nova comunitat. La centuriació té la finalitat de preparar l'ocupació estable d'aquella zona, tant en un centre urbanitzat com al camp. Es tracta, doncs, de la reestructuració d'un context agrari que parteix d'una exigència tècnico-política (formació d'una nova comunitat autònoma o ampliació d'una comunitat ja existent).

Aquesta operació agrimensora, i urbanística (la quadrícula de la centuriació no és sinó l'extensió de la quadrícula urbana), delimitava el territori

1.- DD. AA., *Misurare la terra: centuriazioni e coloni nel mondo romano*, Catàleg de l'exposició de Mòdena, 11 desembre 83 - 12 febrer 84, 3 vols., Mòdena, 1984 (?), p. 20. (a partir d'ara citarà aquesta obra únicament "Misurare").

Ariño Gil, E., *Centuriaciones romanas en el valle medio del Ebro*, Logroño, 1986, p. 14.

2.- *Misurare*, pp. 85-87. Aquestes mesures poden variar.

3.- *Ibid.*

4.- *Ibid.*

de la nova fundació i, a la vegada, determinava la part que s'havia d'assignar als colons, la que es destinaria a restar com a terra comuna i la part no assignada; a més, creava les estructures socials i econòmiques de la mateixa comunitat, condicionant, en el pla d'una funcionalitat igualitària o proporcional, les formes de la vida política del nou cos cívic⁵.

La centuriació constitueix un mitjà de romanització; la substitució d'unes estructures agràries i d'una organització polític-social preexistents per unes de noves que servissin als interessos de l'Estat romà. En aquest procés s'hi inserí, fins confondre's en moltes ocasions, la política de recompensar amb terra els soldats veterans.

D'altra banda, en el context provincial⁶ també s'afegeix, al procés d'urbanització i de colonització, la necessitat de crear nous pols d'atracció per a la població local, aprofitant que els centres urbans permetien un millor control dels indígenes.

L'estudi dels cadastres romans constitueix la base morfològica d'una anàlisi de les estructures rurals, considerades conjuntament amb el ritme de desenvolupament zonal o regional i amb les relacions camp-ciutat.

El cadastre pot ser entès com la materialització en el sòl rural, o urbà, de les relacions socials i de les condicions de la producció. En aquest sentit, totes les regions del món antic han tingut cadastre (entès com a organització del territori).

El cadastre, doncs, constitueix en primer lloc un mode d'organització del paisatge. Regula la relació ciutat-camp, organitzant, a través d'una densa retícula, un lligam constant entre la ciutat i el seu territori. La ciutat i el cadastre poden tenir, de vegades, estretes relacions topogràfiques; encara que això no és imprescindible⁷.

També s'estableixen relacions entre el cadastre i les principals vies. Sovint el cadastre s'ha organitzat sobre una via rectilínia que servia d'eix major i, en qualsevol cas, l'organització del paisatge comporta l'elecció d'un traçat per la via que estigui relacionat amb el d'aquell.

Pel que fa a les zones excloses del cadastre, cal tenir-les també en compte, ja que allò que s'estructura és el conjunt d'una regió, fixant-ne l'àrea i la importància de les zones, i situant-les en relació a la seva extensió, de tot el qual en dóna compte la terminologia tècnic-jurídica⁸.

5.— *Misurare*, p. 23

6.— La centuriació constitueix un instrument d'organització territorial que apareix i es desenvolupa a Itàlia, des d'on és transplantat a la províncies (v. *Misurare*, pp. 20-26).

7.— *Misurare*, p. 46

8.— *Ibid.*

La importància del cadastre en la distribució de les components del paisatge s'observa especialment a l'hàbitat rural, donat que suposa el repartiment de les terres entre pobladors per tal de procedir a un conreu sistemàtic. Així, l'estudi d'una centuriació ha d'incloure una aproximació al sistema d'explotació de la terra.

En principi, cal pensar que una centuriació suposa, normalment, una estructura de propietat de grandària mitjana o petita, conseqüència d'una distribució en lots iguals. Partint d'aquesta base, el fet de trobar jaciments del tipus "villa" plantejarà la qüestió de si corresponen, o no, a grans explotacions ⁹. De la mateixa manera, caldrà situar la posició d'aquests jaciments respecte el cadastre i intentar localitzar la posició que ocupaven els indígenes (sovint marginada, respecte de la posició preeminent dels colons).

El cadastre apareix com un instrument de sistematització del paisatge, d'una manera plurifuncional. Realitza la divisió del sòl, el seu repartiment en categories definides jurídicament que assegurin els quadres de la propietat individual i col·lectiva. Defineix, doncs, els modes d'accès a la terra.

Al costat d'això, els cadastres romans constitueixen un sistema eficaç i progressiu d'explotació del sòl; van permetre un augment considerable de la superfície conreada, especialment per mitjà d'una política d'irrigació i de dessecacions ¹⁰. En aquest sentit, Chouquer, Clavel-Lévèque i Favory proposen la distinció de diferents tipus de cadastre segons quina sigui la seva finalitat principal (assenyalar la conquesta, assignar i redistribuir la terra o realitzar la valoració del terreny).

D'altra banda, el cadastre constitueix també un quadre pràctic i simbòlic d'administració. A la vegada que racionalitza els models d'accés a la terra, realitza el cens dels recursos econòmics de la regió. El cadastre ofereix, doncs, un quadre ideal per fixar les operacions fiscals, segons la qualitat dels terrenys, i un quadre sinòptic de l'estatut de les terres i de l'estatut de les persones. D'aquesta manera, constitueix, per a l'Estat, un instrument de reglamentació de la pressió fiscal essencial en la seva relació amb els provincials. I aquest aspecte fa referència a una de les seves funcions principals: el control de la població indígena.

Aquest control podia prendre formes diferents i la remodelació de l'espai sembla que anava acompanyada d'una compartimentació etnoregio-

9.- Ariño Gil, E., obra citada, p. 23.
Misurare, pp. 46-47

10.- *Ibid.*

nal, de la qual en són testimonis les diferències d'hàbitat i de model agrari. Així, l'apropiació realitzada després de la conquesta quedava fossilitzada en el terreny a través d'una diferenciació de l'espai rural ¹¹.

D'altra banda, el control i la marginació de les poblacions indígenes podia anar acompanyada de formes d'enquadrament econòmic que trenquessin l'equilibri de l'economia tradicional.

A un altre nivell, la disposició i extensió de les grans centuriacions evidencien una política de marginació dels centres pre-romans més importants en benefici de les noves fundacions. En alguns casos ben concrets el cadastre sembla tenir la finalitat de fer emergir la dinàmica tradicional de la ciutat i d'assegurar la "manumissió colonial" de Roma ¹².

Quant a l'estat actual dels nostres coneixements, i malgrat que es tracta d'un tema amb molts punts incomplets o mal coneguts, es poden fixar alguns aspectes:

—Cal abandonar un cert nombre de suposicions: L'orientació solar dels cadastres, el seu lligam mecànic amb les vies, amb l'estatut de les ciutats (especialment pel que fa a l'estatut de colònia) i la universalitat del model de centúria de 20x20 "actus".

—Cal admetre la pluralitat de les formes cadastrals (la qual cosa subratlla la versatilitat del funcionament d'aquestes retícules), el quadre dinàmic i evolutiu que han constituït per a la vida dels homes, les formes de construcció constructiva que s'han realitzat no sense topar, de vegades, amb resistències.

—Les cadastracions permeten canalitzar, controlar i normalitzar, segons una racionalitat diversa, els esquemes de treball, de desenvolupament, de tributació i, fins i tot, els modes de pensar precedents.

—Les condicions concretes i locals d'aquestes realitzacions constitueixen un altre problema. Les traces fòssils que trobem en el paisatge mostren amb quina profunditat i durabilitat van marcar la vida d'aquestes regions.

LES CENTURIACIONS ROMANES A HISPANIA

Abans que res, i contrastant amb la situació a d'altres llocs, es constata

11.— Sovint pren la forma d'una oposició entre una zona subdividida geomètricament i una altra sense aquest tipus de divisions (v. *Misurare*, p. 48).

12.— *Ibid.*

una escassetat de treballs publicats i l'existència de grans àrees no estudiades
13.

Les fonts de les quals disposem s'articulen a tres nivells:

1.—Fons referents a l'agrimensura, són molt reduïdes ¹⁴ i donen la impressió d'una inexistència de cadastració, tret de petites zones.

2.—Fonts escrites o arqueològiques que indueixen a creure en l'existència de cadastracions: bàsicament les fonts escrites (en gran part epigràfiques) referents a l'ocupació d'Hispania des de la II Guerra Púnica fins a Cèsar, que parlen d'assentaments de veterans i d'indígenes.

3.—Fonts exclusivament arqueològiques que fan referència a la colonització agrària en general.

La peculiaritat de les fonts hispàniques, amb un volum magre de fonts escrites, condicionarà la metodologia a seguir. Caldrà treballar a partir de l'estudi diacrònic del paisatge.

D'altra banda, els estudis realitzats confirmen, també per al cas hispànic, la divergència entre la realitat cadastral i el que es pot llegir als textos.

METODOLOGIA

Els cadastres antics deixen unes traces, més o menys intenses, en el paisatge actual. La lectura discriminatòria del paisatge, doncs, revelarà els traçats fonamentals que es reproduïxen sobre el terreny, els quals presentaran una cronologia relativa des dels parcel·laments proto-històrics fins a l'actualitat. I els primers indicis d'un cadastre vindran donats per les "estructures intermitges" que organitzaven el territori en diferents parcel·les de conreus; estructures que creen traces molt fortes sobre el terreny, marquen els camins i continuen amb utilitat dins el paisatge actual.

Per tal de realitzar aquesta lectura del paisatge que ens ha de dur a la detecció dels indicis d'un cadastre romà disposem de tot un seguit d'instruments i de sistemes d'investigació ¹⁵:

1.— Els mapes i la fotografia aèria constitueixen un mitjà de selecció de les zones que presenten una disposició dels camins i dels camps en forma de retícula, per tal de procedir tot seguit a comprovar si existeix un mòdul en el traçat i si aquest coincideix amb un mòdul romà.

13.— Per una bibliografia sobre les centuriacions hispàniques veure Ariño Gil, e., obra citada, pp. 15-16.

14.— *Fontes Hispaniae Antiquae*, vol. VIII.

15.— Ariño Gil, E., obra citada, pp. 17-25.

2.—L'estudi sobre el terreny permet localitzar restes relacionades amb una centuriació, entre les quals destaca la presència de “*termini*”, o de creus de terme i ermites que els hagin pogut substituir, i les restes de “*villae*” o de necròpolis disposades en relació al traçat del cadastre. En aquest sentit, cal veure de quina manera es relaciona el poblament de l'Alta Edat Mitjana (que, en general, és més fàcil de detectar que el poblament romà pel fet que es tracta de restes més recents) amb el del Baix Imperi i, a la vegada, quina informació ens pot proporcionar respecte de l'organització territorial d'aquella època.

3.—L'anàlisi de la toponímia és un altre aspecte que cal tenir en compte a l'hora de reconstruir una centuriació. En primer lloc, permet detectar un poblament romà i, d'altra banda, l'existència d'una centuriació imposa sobre el paisatge determinats topònims (ja siguin topònims procedents d'un terme llatí característic d'una centuriació o topònims procedents d'un objecte arqueològic relacionat amb una centuriació).

4.—La interpretació estratigràfica de la fotografia aèria permet establir l'evolució històrica del paisatge i la seva cronologia relativa ¹⁶.

EL POBLAMENT A L'ALTA EDAT MITJANA

La Conca de Barberà fou una de les “terres noves” que primer van ser ocupades com a “marca” del comtat de Barcelona, i els documents que en fan referència són força antics. D'aquesta manera, es pot disposar d'algunes dades sobre la seva demografia en uns moments que per a gran part de Catalunya no hi ha pràcticament informació.

Les donacions de castells i les cartes de població ¹⁷ assenyalen que la repoblació de la comarca s'inicià des de la vessant Est, des de les posicions que els cabdills cristians havien assolit al curs alt del Gaià a mitjans del s. X, i que havien fet avançar el 980 fins a Cabra i Prenafeta. Les primeres dates que hi ha són del 1058 per a Forés, 1060 per a Barberà ¹⁸ i 1079 per a l'Espluga.

16.— Chevalier, R., *Le paysage palimpseste de l'histoire: pour une archeologie du paysage*. “Melanges de la Casa de Velázquez”, XII, 1976, p. 508.

Broise, P., *L'évolution du parcellaire d'Annecy. Essai de stratigraphie historique d'un terroir en voie d'urbanisation*, Ann. XXI, 4, 1966, pp. 859-874.

Misurare, pp. 268-272.

17.— Font Rius, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969.

18.— Malgrat que el document referent a Barberà es apròcrif, sembla que se'l pot situar vers el 1060 (v. Font Rius, obra citada, p. 748).

Font Rius¹⁹ considera la Conca com una prolongació septentrional del Camp de Tarragona, basant-se en l'evolució anàloga del procés restaurador.

La Conca fou ocupada pels musulmans, els quals van dominar els castells de Prenafeta i de Pira, al bell mig de la comarca. La penetració dels cabdills cristians féu recular el seu domini fins més enllà de l'Espluga durant la segona meitat del s. XI. Amb tot, el proper baluard musulmà de Ciurana significà un perill constant per l'estabilitat d'aquells dominis cristians.

En aquesta època primerenca, de mitjans del s. IX, els documents i diversos autors²⁰, que es basen en aquests, reiteren constantment la precarietat de les condicions de poblament d'aquestes zones pioneres²¹, donant una impressió de pobre, si no nul, poblament, que es veia constantment amenaçat per les successives incursions musulmanes, després de les quals els febles intents de penetració i de colonització es trobaven un altre cop al punt de partida.

Malgrat que els documents, i una majoria d'autors, reiteren aquesta precarietat del poblament fins a les grans repoblacions del s. XII, l'aparició d'un document sobre la donació de l'ermita de Sant Pere d'Ambigats (Barberà de la Conca) el 945 fa variar considerablement tot el que s'havia vingut acceptant sobre la penetració cristiana en aquesta comarca i, el que és més important per a nosaltres, sobre el poblament²².

Segons aquest document del 31 de juliol del 945, el comte Sunyer i la comtessa Riquilda posseïen uns terrenys, ben delimitats toponímicament, a "*Sant Pere d'Ambigadis in Campo Barberano*" i, d'altra banda, hi ha un seguit de documents que assenyalen que tots els colls que comuniquen la conca amb l'Alt Camp estaven dominats pels cristians a finals del s. X, o principis del s. XI²³. Tot aquest seguit de fets ens permet suposar que des de

19.— Font Rius, obra citada, p. 745.

20.— Bonnassie, P., *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona, 1979, vol. I, p. 311.

Font Rius, obra citada

Porta, J., *Arreplec de dades per a la història de Barberà*, Barberà de la Conca, 1984.

21.— Un exemple de com la documentació de l'època descriu aquesta zona: "...in ipsa marcha extrema in loco orroris et vastae solitudinis." (*Liber Feudorum Maior*, I, núm. 259).

22.— Benet i Clarà, A., *La donació de Sant Pere d'Ambigats, primer document sobre Barberà*, "Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà", 3 (Montblanc, 1981), pp. 133-154.

23.— París i Bou, Ll., *Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'Alt Francoll (Conca de Barberà)* a "VIII Assamblea Intercomarcal d'Estudiosos", (Montblanc, 1967), p. 21.

mitjans del s. X, al menys, ja era possible efectuar una repoblació de l'interior de la Conca.

Posteriorment, es van produir una sèrie de ràzzies dels musulmans vers els anys 1021, 1086 i 1107-1115 que semblen dividir en tres etapes la repoblació de la zona de Barberà, deixant un parèntesi de despoblament entre mig.

És molt comuna l'opinió que les ràzzies que es deurién produir des de finals de l'Imperi romà fins a mitjans del s. XII haurien ocasionat una sèrie, més o menys llarga, de buits en el poblament. Així, doncs, semblaria que la població d'època romana queda inconexa amb la de l'Alta Edat Mitjana i, per tant, les activitats econòmiques (especialment l'agricultura) també.

Malgrat tot, un estudi recent ²⁴ ha posat seriosos dubtes quant a la suposada despoblació altmedieval de la Conca. Ans al contrari, afirma que es pot parlar d'una continuïtat de poblament des d'època romana, pel que fa al "substrat agrícola romanitzat", és a dir, els nuclis pagesos que des d'època pre-romana havien trobat allí un lloc d'assentament i que havien passat per les diferents situacions històriques adaptant-s'hi el millor que van poder. L'anàlisi de la configuració lingüística de l'àrea mediterrània mostra que tant la invasió germànica, com la musulmana, van deixar molt poques aportacions lingüístiques i, a més, aquest estudi proposa un seguit d'hipòtesis per tal de recolzar les seves afirmacions.

A tot això podem afegir l'evidència arqueològica que ofereix un establiment clau en aquest estudi: Sant Pere d'Ambigats, a Barberà. Evidència que podem situar a tres nivells:

1.—L'ermita de Sant Pere apareix al primer document medieval referit a la Conca, i permet suposar que a mitjans del s. X les terres que l'envoltaven estaven conreades.

2.—El fet que aquestes terres estessin en conreu abans que moltes altres no és per atzar, sinó que és versemblant que es degui a la qualitat excepcional d'aquests terrenys. En aquest sentit, es documenten diversos plets pel seu domini: el 1595 hi hagué una disputa sobre el límit de les parcel·les i el 1694 n'hi va haver una altra pels drets sobre l'aigua de reg²⁵.

24.—Juliano i Corregido, D., *Evolució demogràfica a Barberà de la Conca*. "Aplec de Treballs del Centre d'Estudis de la conca de Barberà", 7, (Montblanc, 1985), pp. 47-114.

25.—Porta, J., obra citada, pp. 306-308.
Palau i Dulcet, A., *La Conca de Barberà. Monografia històrica i descriptiva*, Barcelona, 1912, pp. 168-169.

3.-L'aparició, a les proximitats del que fou l'ermita, d'un jaciment romà, que sembla una "villa", sembla confirmar que la qualitat d'aquest terrenys va fer que fossin objecte de conreu ininterromput des d'època romana i, possiblement, s'hi situès algun petit assentament continuador d'aquella "villa".

TOPONÍMIA

Arreu de la Conca de Barberà apareixen topònims pressumiblement romans, cosa que concorda amb la impressió que el poblament romà conecta directament amb el medieval.

El mateix topònim "Barberà" és un mot romà ²⁶ i n'hi ha altres de romànics que possiblement també ho siguin:

- "Pira" deriva de "apiaria" (abellars) i és un mot romànic pre-català, que Coromines ²⁷ situà a la zona de transició vers la parla mossàrab.

- "Prenafeta" és un mot clarament romànic, encara que Coromines ²⁸ no aclareix si és, o no, romà, i deriva de "pinna fracta" (roca trencada), fent referència a l'aspecte físic del lloc.

Un cas especial és el del topònim "Francolí". A Catalunya és molt freqüent trobar rius que porten noms de persona (Gaià, Rigard, Ges, Freser, etc.) i aquest és el cas del Francolí, que deriva de "Franculin" ²⁹; malgrat que tampoc s'especifica si el seu origen és romà o mossàrab.

Aquesta toponímia assenyala, doncs, el rastre d'un poblament molt antic i continu.

Quant a la toponímia susceptible de ser relacionada amb un cadastre romà tan sols apareix el mot "quadra", el qual ha estat relacionat amb la forma física de les centúries romanes ³⁰. La problemàtica que hi ha al voltant d'aquest topònim, però, serà tractada individualment més endavant.

26.- Coromines, J., *Estudis de Toponímia Catalana*, Barcelona, 1965, vol. I, p. 237.

27.- Coromines, obra citada, vol. I, p. 18.

28.- *Ibid.*

29.- Coromines, obra citada, vol. I, p. 37 i vol. II, p. 83.

30.- El topònim "quadra" sembla que aparegui relacionat amb centuriacions a la Rioja (v. Ariño Gil, obra citada, p. 32), a la zona Santo Domingo-Bañares (v. Ariño Gil, obra citada, p. 43) i a França (v. Chouquer, G. i F. Favory, *Contribution a la recherche des cadastres antiques*, París, 1980).

RECERCA SOBRE EL TERRENY D'ESTRUCTURES INTERMITGES

A) Creus de terme:

1.-BARVERÀ: Hi ha referències de l'existència de sis creus de terme, avui desaparegudes, en un document del 1668 ³¹. Totes sis situades a la sortida del poble i al començament de diferents camins: "la creu de pedra del portal de dalt", "la creu de la font qui va a Pira", "la creu de la Pedrera", "la creu qui va al pont i a Montblanch", "la creu qui va a la font Gitarda i a Cabra" i "la creu del portal de baix". Totes aquestes creus, pel fet d'estar situades a les diferents sortides del poble sembla poc probable llur relació amb qualsevol estructura cadastral antiga, que, d'altra banda, tampoc sembla reflectir-se als mapes cadastrals de la zona immediata.

Una altra creu de terme, malgrat que pel seu estat de conservació no es pugui afirmar rotundament que es tracti d'aquest element, va aparèixer prop del lloc on es deuria trobar l'antiga ermita de Sant Pere d'Ambigats.

2.-MONTBLANC: Hi ha creus de terme a l'inici de la carretera de Prenafeta, a una cruïlla de la de Rojals i a les ermites de Santa Anna i de Sant Josep; de les quals, per causa de la topografia del lloc, cal que en descartem inicialment la de la carretera de Rojals.

3.-SARRAL: Se'n coneix una a la carretera de Montblanch, a l'entrada del poble.

B) Ermites datables en època medieval:

1.-BARBERÀ: Dins aquest terme tenim Sant Pere d'Ambigats, la qual, com ja s'ha assenyalat més amunt, es cita al primer document referent a la conca l'any 945.

2.-MONTBLANC: Santa Anna, Sant Joan, Sant Josep i l'ermita dels Prats.

3.-SARRAL: L'ermita dels Sants Metges sembla de finals de l'Edat Mitjana.

C) Pobles desapareguts:

Aquests nuclis de població i d'explotació del sòl apareixen citats en alguns dels documents més antics de la comarca, per la qual cosa caldrà tenir-los, també, ben presents:

31.- Publicat a Porta, J., obra citada, pp. 234-235.

- Anguera, al terme de Sarral, es cita al s. XI
- El Pinatell, al terme de Montblanc, a mitjans del s. XIII
- Miralpeix, possiblement al terme de Pira, també a mitjans del s. XIII ³².

D) Masos datables en època medieval:

Al terme de Montblanc es coneixien tres masos d'aquestes característiques: Mas Pallella, Mas Noguera i Mas de Gassol. D'altra banda, el Mas de Masó, que apareix citat en alguns documents medievals, sembla que es trobava a l'actual partida del Maset a Barberà de la Conca ³³.

Cal assenyalar que sovint es constaten correspondències entre aquests quatre tipus d'elements:

-Les ermites de Santa Anna, Sant Josep (Montblanc) i Sant Pere d'Ambigats (Barberà) posseeixen creus de terme i, a la vegada, s'associen a jaciments.

-També és de destacar que els masos medievals se situen (amb una relativa proximitat entre uns i altres) al voltant de les rases que baixen de la Serra de Miramar, i dels Jordans, i de la Carretera de Prenafeta, en una zona de considerable densitat de jaciments.

ANÀLISI DELS PLÀNOLS CADASTRALS I DELS MAPES

Cal assenyalar que la metodologia que s'ha seguit per aquesta anàlisi s'ha limitat a les partides que contenen indicis d'ocupació romana (entenen com a tal els jaciments que hom denomina genèricament "*villae*"), les que contenen elements susceptibles de ser relacionats amb estructures intermitges o que estan associades al topònim "quadra", i les partides situades al voltant de totes aquestes.

Al terme de Montblanc, al Nord de la Rasa Hortènsia, a la partida del Mas Nou, semblen insinuar-se un seguit d'entrecreuaments regulars dels camins que recorden la típica estructura de la centuriació; amb tot, una anàlisi més acurada mostra com aquest fenomen es limita a una zona molt reduïda (una mica més enllà aquesta regularitat esdevé caòtica) i com els cadastres adjacents responen a ordenacions ben diferents.

Al costat d'aquest exemple precedent, només apareixen lleugers

32.- Porta, J., obra citada, pp. 279-323.

33. Fuguet, J., *L'actual partida de Montornès dels termes de Barberà i Montblanc*. "Miscel·lània Moreu Rey", vol. II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 221.

Plaza, C., *Barberà a través dels noms*, Institut d'Estudis Tarraconenses "Ramon Berenguer IV", Tarragona (en premsa).

indicis que podrien recordar un repartiment per “*strigae*” a les partides de Mas de Carlons (Montblanc) i Sorts-Horts Vells (Barberà). Però també aquí ens trobem amb una extensió massa reduïda com per poder presentar-ho com a pervivències d’una cadastració realitzada per agrimensors romans. Si tenim en compte que l’exemple més clar, el de Sorts-Horts Vells, on trobem una notable extensió del fenòmen, coincideix amb una àrea rica en aigua que, de no haver-se realitzat les corresponents obres de sanejament, estaria convertida en un aiguamoll, caldrà pensar que la població d’època romana hauria optat abans pel conreu dels terrenys adjacents, els quals presenten, a més de la inexistència dels aiguamolls, característiques similars. De fet, aquestes parcel·les adjacents reponen a una cadastració totalment diferent del conjunt dels regadius, per la qual cosa sembla força possible que aquesta ordenació de parcel·les similar a les “*strigae*” respongui, en aquest cas, a la tendència a dividir els regadius en multitud de petits horts, especialment en una comarca que sovint pateix problemes d’aigua.

Si la visió d’aquests plànols d’escala gran no permet veure res que es pugui considerar, sense cap mena de dubte, un cadastre romà, l’anàlisi de la xarxa de camins a partir dels mapes a escala 1:50.000 mostra també una estructura caòtica (possiblement resultat de la topografia del lloc) que tampoc revela cap indicatiu segur.

D’altra banda, si la recerca de cadastres romans, a partir dels materials disponibles, resulta infructuosa, no succeix el mateix amb les ordenacions medievals. Encara que no pretenguem profunditzar més en aquest aspecte, cal assenyalar que a diferents llocs de l’àrea examinada apareixen indicis de parcel·lacions i de xarxes de camins presumiblement medievals ³⁴.

CONSIDERACIONS SOBRE EL TOPÒNIM “QUADRA”

A ran del coneixement que en alguns llocs el topònim “quadra” semblava anar associat a la presència de centuriacions, ens ha semblat adient comentar l’aparició d’aquest mateix topònim a la Conca de Barberà en diferents moments cronològics.

El primer moment en què hem pogut documentar el topònim “quadra” fa referència al document, datat l’any 1076, en el qual els comtes Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II feien donació de la “Quadra d’Ollers” a Adalbert, fill de Sendre ³⁵. En aquest document apareixen clarament

34.— Especialment clars al voltant de la zona ocupada pels masos d’origen medieval del terme de Montblanc i, probablement, a la partida dels Masets de Barberà (entre d’altres).

35.— Publicat a Porta, J., obra citada, pp. 246-250 (es tracta d’una còpia posterior extreta de l’Arxiu del Gran Priorat de Catalunya de l’Ordre de Sant Joan de Jerusalem).

delimitats els límits d'aquesta "quadra", amb una toponímia que s'ha conservat fins avui i que ens permet situar-la al voltant de l'actual poble d'Ollers (Barberà de la Conca).

Cal destacar, també, que a un altre document anàleg, que es refereix al mateix territori, car la toponímia és la mateixa, i que apareix datat el 1174, no hi retrobem el terme "quadra"³⁶. Igual que tampoc reapareix a cap altre document posterior o a la toponímia actual d'aquest lloc.

Un segon moment d'aparició d'aquest topònim a la Conca és durant l'Edat Moderna, a Sarral, amb una significació anàloga a la del document del 1076³⁷.

Finalment, retrobem el terme "quadra" dins la toponímia actual, a la partida de la Font Gitarda de Barberà, on es configura com a denominació del conjunt de parcel·les que tenen dret a un mateix dia de reg.

Sobre aquest topònim Coromines³⁸ assenyala que es tracta d'un terme que designa una part important del territori d'un municipi que ha tingut entitat a part, dins d'aquest; i que, generalment, es tracta d'una zona poc poblada, malgrat que pugui no estar totalment despoblada, o com a terme genèric per a una part important d'un terme municipal, és un mot estrictament català; no hi ha cap indicatiu en mossàrab i no apareix en cap altra llengua romànica. Aquest és el sentit que sembla tenir aquest topònim als casos, abans esmentats, d'Ollers i Sarral.

Pel que fa a les "quadres" de la Font Gitarda de Barberà sembla, més aviat, que respongui a l'organització interna dels pagesos (no apareix reflectit a la toponímia de cap mapa) i és possible que el seu ús sigui recent³⁹.

De totes aquestes "quadres" localitzades a la Conca de Barberà, la més antiga i la millor descrita és la d'Ollers. Per tot això, malgrat que no poguem relacionar aquell mot amb una ascendència romana, cal que ho examinem més acuradament per tal d'assolir conclusions útils per als nostres interessos.

Els límits d'aquesta subdivisió territorial medieval apareixen especificats amb tota claredat (ens referim a la quadra d'Ollers) i son fàcilment identificables, a la majoria de casos, dins la toponímia actual de la zona.

36.—Correspon a un altre document de la sèrie citada a la nota precedent.

37.—Es tracta de la "Quadra de Conill", citada a Capdevila, T., *Sarreal. Notes històriques de la vila, Valls, 1934* (Sarral, 1985), pp. 57-62 i a Palau Dulcet, obra citada, pp. 184-185, segons dos documents dels anys 1653 i 1772.

38.—Coromines, obra citada, vol II, p. 148.

39.—Les peculiaritats de la distribució de les hores de reg en aquesta partida sembla que es podrien relacionar amb un substrat baix-imperial (v. Plaza, obra citada).

Així, hem pogut establir que comprenia grans parts dels actuals termes de Pira, Montblanc, Solivella, Sarral i Barberà; i que dins dels seus límits s'hi poden localitzar diversos jaciments romans, a més de configurar-se, en bona part, com una gran extensió de terra plana susceptible d'haver estat centuriada.

Malgrat tot, les conclusions que es poden extreure de l'estudi d'aquesta quadra d'Ollers són:

1.—L'extenxió (enorme) i l'estructura dels seus límits no tenen res a veure amb les pràctiques dels agrimensors romans.

2.—Els cadastres actuals i la xarxa de camins tampoc mostren indicis d'estructures intermitges.

Per tant, cal pensar en aquest fenòmen territorial com a medieval, de manera que no se'l pot relacionar amb cap tipus d'activitat agrícola romana, al menys directament.

De manera anàloga, a més de la seva possible poca antiguitat, les "quadres" de la Font Gitarda de Barberà tampoc responen al que seria la pervivència d'un cadastre romà.

ELS ASSENTAMENTS I L'AGRICULTURA

Si hi ha una cosa que sembla prou clara respecte dels assentaments romans que hem pogut estudiar és el fet que sempre apareixen a prop, si no just a la vora, d'algun riu, torrent o rasa. Aquests elements, a la vegada que actuaven com a vies de comunicació, també deuriem estar aprofitats per al reg dels camps. En aquest sentit, apareix la resclosa romana del Riu de la Salada (Sarral), la qual fou aixecada, amb tota probabilitat, per tal d'aconseguir un embassament que permetés el reg dels camps adjacents ⁴⁰.

La possibilitat que la finalitat d'aquella construcció fos el regulament del cabdal d'aigua i, així, controlar les inundacions, pensem que queda descartada si tenim en compte que, si bé és freqüent que els rius i torrents de la zona es desbordin en època de pluges (setembre-octubre), el cabdal que pot arrossegar un corrent d'aquests no pot ocasionar inundacions que facin perillar els terrenys més enllà dels estrictament immediats, i, d'altra banda,

40.— Beltran, J. i M. Sardà, *La presa romana del Barranc de la Salada*, "El Baluard", 33, pp. 20-21, (Sarral, maig-juny, 1988).

és molt poc probable que no aprofitessin per al reg un embassament contruït per aquesta improbable finalitat.

Que la resclosa del riu de la Salada assenyali l'aprofitament dels recursos hidràulics per a l'agricultura, no vol dir pas que als altres llocs, on no hi apareix cap element similar, no es realitzés aquest aprofitament. Com a alternatives existeixen des del sistema de reg a partir de basses ⁴¹ fins a l'ús de "grues".

El sistema de reg a partir de la "grua", consistent en un artefacte capaç d'eleva l'aigua d'un corrent natural fins als camps situats a un nivell més alt, es compon de dues bigues clavades a terra damunt del corrent (o d'un pou, segons el cas), les quals sostenen, a la vegada, una altra barra travessera provista d'un braç mòvil al centre, el qual està provist d'un recipient per recollir l'aigua a un dels extrems, i d'un contrapès a l'altre. D'aquesta manera, la càrrega d'aigua s'equilibra amb el contrapès i un sol home, sense gaire esforç, pot eleva l'aigua fins al nivell del camp, on l'abocarà en un rec per conduir-la als conreus. Fins i tot, emprant una branca d'arbre amb forma de forca es podria simplificar aquesta estructura.

Quant a l'antiguitat d'aquest sistema, cal assenyalar que està documentat a l'antic Egipte ⁴² i que, sens dubte, forma part de la tradició neolítica circummediterrània. El seu ús va perviure a la Conca de Barberà, segons les informacions recollides, fins a principis de l'actual segle, encara que d'una manera marginal.

CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquest estudi, l'intent d'identificar les traces d'un cadastre romà a la Conca de Barberà, ha resultat infructuós. Per tal de poder considerar un cadastre com a romà cal aportar les garanties suficients, que, en l'estat actual dels nostres coneixements, es limiten a una configuració en "*centuriae*" (i potser "*per strigae et escamnae*") i a uns mòduls determinats;

41.— Aquests elements abunden per aquesta comarca, encara que no se n'ha documentat cap d'origen romà.

42.— Nack, E., *Egipto y el Próximo Oriente en la Antigüedad*, Barcelona, 1966, p. 19. En aquesta obra es cita un artefacte de característiques molt similars a la grua catalana, el qual encara està en ús i es denomina "schaduf".

i ha estat impossible trobar aquestes garanties a la zona estudiada.

Ara bé, donada la precarietat de mitjans amb els quals s'ha hagut de treballar, aquestes conclusions no poden ser massa rígides. Pot existir cadastre i no detectar-lo amb la metodologia emprada. De fet, és evident que la Conca estava poblada en època romana i que aquest poblament havia de respondre a una explotació agrícola del sòl.

El nombre creixent de jaciments que apareixen arreu de la comarca fa pensar que el poblament rural dispers assolí una densitat apreciable. Fins i tot s'ha pres aquest element com a un dels punts que recolzen la hipòtesi de A. Benet i Clarà, segons la qual la Conca de Barberà podria haver estat el terme d'un "*municipium*" romà de tipus rural i dispers⁴³; hipòtesi interessant i enginyosa, però que haurà d'esperar els resultats de la investigació arqueològica i epigràfica.

D'altra banda, el fet de no haver-se detectat cap centuriació podria significar que l'ocupació d'aquest territori es va realitzar seguint unes pautes diferents. En aquest cas caldria desenvolupar un estudi molt profund encaminat, principalment, a detectar qualsevol tipus de regularitat en la distribució de les "*villae*" i d'altres jaciments que es poguessin trobar.

Si tenim en compte que els límits de les "*perticae*"⁴⁴ coincidien sempre amb boscos, muntanyes, rius i altres accidents (mentre que la centuriació és reservava habitualment a les planes) i que el paisatge de la Conca n'està farcit d'aquests elements, no seria gens estrany que aquests terrenys s'haguessin ocupat d'una altra manera, que potser respondria a uns supòsits diferents dels que s'atribueixen a una centuriació (funcionalitat igualitària o proporcional de les formes de la vida política i estructura de propietat de grandària petita o mitjana).

CARTOGRAFIA

"HOJA 34-16 (418). Montblanc". Cartografía militar de España. Seria L. Escala 1:50.000. Servicio Geográfico del Ejército, 1983.

Terme municipal de Barberà. Parcel·lari.
1:2.000
Instituto Geografico y Catastral, 1950.

43.- Benet i Clarà, A., *La Conca de Barberà, terme d'un municipi romà?*, "Miscel·lània d'Estudis Solivellencs", 2, (Solivella, 1984), pp. 61-66.

44.- Es denomina "*pertica*" al conjunt de terres afectades per una centuriació.

Terme municipal de Montblanc. Parcel·lari.
1:2.000 i 1:1.000
Instituto Geografico y Catastral, 1939.

Terme municipal de Pira. Parcel·lari.
1:2.000
Instituto Geogràfico y Catastral, 1950.

Terme municipal de Sarral.
1:5.000
(10 fotografies aèries).

Terme municipal de Solivella, Parcel·lari.
1:2.000
Instituto Geogràfico y Cadastral, 1951.